

TEISĖS TERMINAI 1936 M. IR 2013 M. LIETUVIŠKUOSE TARPTAUTINIŲ ŽODŽIŲ ŽODYNUOSE: LYGINAMASIS TYRIMAS

Legal Terms in the 1936 and 2013 Lithuanian Dictionaries of International Words: A Comparative Study

DALIA GEDZEVIČIENĖ

Lietuvos socialinių mokslų centro Teisės institutas

El. paštas: daliagedzev@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8285-9692>

Mokslinių tyrimų kryptys: teisės kalba, teisės terminija, socialiai pažeidžiamų asmenų įvardijimas, konceptualiosios metaforos teorija.

<https://doi.org/10.35321/term32-06>

ANOTACIJA

Straipsnyje tiriami ir lyginami teisės terminai ir jų būdvardiniai dėmenys, užfiksuoti 1936 m. ir 2013 m. išleistuose lietuviškuose tarptautinių žodžių žodynuose (TŽŽ 1936 ir TŽŽ 2013). Tiriant surinktą medžiagą siekiama įvertinti šių žodynų reikšmę atitinkamo nepriklausomos Lietuvos laikotarpio teisės kalbai. Abiejuose žodynuose rastas panašus teisės terminų ir jų būdvardinių dėmenų kiekis (TŽŽ 1936 – 738, TŽŽ 2013 – 748). Straipsnyje daroma išvada, kad TŽŽ 1936 buvo kokybiškai parengtas, naudingas ir reikšmingas vienas iš to meto teisės terminijos šaltinių, o TŽŽ 2013 įtaka ir reikšmė teisės kalbai kur kas menkesnė, nes, pirma, TŽŽ 2013, lyginant su TŽŽ 1936, santykinis teisės terminų skaičius sumažėjo, antra, vėlesniuose laikotarpiu teisės terminija fiksuota ir skelbta daugelyje kitų viešai prieinamų specializuotų šaltinių.

ESMINIAI ŽODŽIAI: teisės terminas, teisės kalba, tarptautinių žodžių žodynas, terminijos šaltinis.

ABSTRACT

The article analyses and compares the legal terms and their adjectival components recorded in the Lithuanian dictionaries of international words published in 1936 and 2013 (DIW 1936 and DIW 2013). The aim of studying the collected material is to evaluate the significance of these dictionaries for the legal language of the respective periods of independent Lithuania. A comparable number of legal terms and adjective components was recorded in both dictionaries (DIW 1936 – 738, DIW 2013 – 748). It may be concluded that

Copyright © 2025 Dalia Gedzevičienė. Published by the [Institute of the Lithuanian Language](#). This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence](#), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited. // Išleido [Lietuvių kalbos institutas](#). Šis straipsnis yra atviros prieigos, platinamas pagal „Creative Commons“ priskyrimo licencijos sąlygas, leidžiančias neribotai naudoti, platinti ir atkurti turinį bet kokioje laikmenoje, nurodant autorių ir šaltinį.

Received: / **Gauta:** 2025-04-30. **Accepted:** / **Priimta:** 2025-07-21.

DIW 1936 was a meticulously prepared and valuable source of legal terminology for its time, whereas the impact and significance of DIW 2013 for legal language are considerably lesser, because, firstly, the relative frequency of legal terminology decreased in DIW 2013 compared to DIW 1936, and secondly, during the latter period, legal terminology had already been extensively recorded and disseminated across a wide-ranging publicly accessible specialised sources.

KEYWORDS: legal term, legal language, dictionary of international words, source of terminology.

IVADAS

Tirti ir lyginti teisės terminus, užfiksuotus dviejuose lietuviškuose tarptautinių žodžių žodynuose, kuriuos skiria beveik aštuoni dešimtmečiai, paskatino viena bendra šių žodynų leidimo aplinkybė – tiek pirmosios nepriklausomybės laikotarpiu, vadinamuoju tarpukariu, kai pasirodė 1936 m. *Tarptautinių žodžių žodynas* (toliau – TŽŽ 1936), tiek atkurtosios nepriklausomybės laikotarpiu (nuo 1990 m. iki šiol), kai 2013 m. pasirodė *Tarptautinių žodžių žodynas* (toliau – TŽŽ 2013), nebuvo išleista aiškinamojo keliakalbio teisės terminų žodyno. Žvelgiant iš tokios terminologiniu aspektu reikšmingos aplinkybės perspektyvos, šiame straipsnyje užsibrėžtas tikslas – remiantis žodynuose rasta medžiaga (teisės terminais ir jų būdvardiniais dėmenimis) įvertinti dviejų lietuviškų tarptautinių žodžių žodynų kaip vieno iš tuometinių teisės terminijos šaltinių reikšmę teisės kalbai ir teisės sąvokų istorijos tyrimams. Šiam tikslui pasiekti išsikelti tokie uždaviniai: 1) palyginti abiejų žodynų teisės terminus ir jų pateikimo žodynuose būdus apskaičiuojant a) teisės terminų ir jų dėmenų kiekį bei jo santykį su visų žodyno antraštinių žodžių skaičiumi; b) teisės terminų ir jų dėmenų skaičių pagal raišką (terminų sudėtį, kalbos dalis); c) teisės terminų ir jų dėmenų skaičių pagal kilmės kalbas ir kilmės kalbų nuorodų skirtumus; 2) išskirti abiem žodynams bendrų ir skirtingų teisės terminų, jų dėmenų masyvus bei jų pagrindu nustatyti esminius terminų raiškos ir apibrėžčių pokyčius. Taigi, šio straipsnio tyrimo objektas yra vienas iš teisės terminijos šaltinių – du skirtingais laikotarpiais išleisti tarptautinių žodžių žodynai, o šiuose žodynuose užfiksuota teisės terminija yra tiriamoji medžiaga, padedanti nustatyti terminijos šaltinio reikšmę to meto teisės kalbai, teisės sąvokų raidai ir jos tyrimams. Teisės terminai iš abiejų žodynų rinkti rankiniu būdu, straipsnyje taikyti skaičiavimo, lyginamasis ir aprašomasis analitinis metodai.

Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad tarptautinių žodžių žodynai apskritai nėra pagrindiniai teisės terminijos šaltiniai dėl dviejų priežasčių. Pirma, patikimiausi teisės terminijos šaltiniai yra įvairių lygmenų teisės aktai, teisės terminų žodynai, teisės mokslo darbai ir specializuotos duomenų bazės; antra, tarptautinių žodžių žodynai yra ne visos teisės terminijos, o tik tam tikros specifinės jos dalies – tarptautinių teisės terminų – šaltinis. Vis dėlto straipsnyje keliama hipotetinė prielaida, kad pirmuoju nepriklausomybės laikotarpiu, nesant publikuoto lietuviško teisės terminų žodyno, juolab tekstyno ar duomenų bazės, TŽŽ 1936 šalia lietuviškų teisės aktų ir teisės mokslo darbų bent keletą metų (iki šalies okupacijos) galėjęs būti vienas pagrindinių teisės terminijos šaltinių.

1936 m. pasirodęs *Tarptautinių žodžių žodynas* (TŽŽ 1936) nėra pirmasis lietuviškas tarptautinių žodžių žodynas¹, bet pirmasis tokios apimties (1 064 psl.) savo sričių specialistų kolektyvo profesionaliai parengtas darbas. Šį žodyną sudarė rašytojas Kazys Boruta, žinomas istorikas ir enciklopedininkas Pranas Čepėnas su žmona Albina Sirutyte-Čepėniene, redagavo istorikas ir lituanistas Juozas Žiugžda, peržiūrėjo, taisė teisininkas, bibliofilas prof. Vaclovas Biržiška ir filosofas prof. Pranas Dovydaitis. Iš viso žodyne paaiškinta apie 22 000 įvairių žodžių, terminų ir posakių. Taigi, šis žodynas, kaip pirmojo laikotarpio tyrimo objektas, pasirinktas dėl savo bene dešimt kartų pirmtakus pranokstančios apimties ir to meto intelektualų sudarytojų. Atkurtosios nepriklausomybės laikotarpiu taip pat pasirodė ne vienas tarptautinių žodžių žodynas². Iš jų kaip antrasis šio lyginamojo tyrimo objektas pasirinktas autorių kolektyvo parengtas ir 2013 m. išleistas *Tarptautinių žodžių žodynas* (TŽŽ 2013). Jame atskirais straipsniais paaiškinta apie 28 000 žodžių. Šis žodynas sudarytas 2004 m. išleisto *Tarptautinių žodžių žodyno* pagrindu.

Iki šiol nėra išsamiau tirta, kaip terminai fiksuojami tarptautinių žodžių žodynuose. Tam tikrus teisės terminų pateikimo TŽŽ 2013 bruožus yra aptarusi Dalia Gedzevičienė (2023). Iš atskirų sričių, kurių terminija rinkta iš tarptautinių žodžių žodynų ir analizuota vienu ar kitu aspektu, paminėtina poligrafija (Petrėtienė, Mikalajūnaitė 2010) ir medicina (Briaukienė 2004). Taip pat nagrinėti administracinėje kalboje vartojamų tarptautinių žodžių semantikos pokyčiai (Vladarskienė 2004; Rudaitienė 2006; Vladarskienė 2014; Vladarskienė 2019) ir tam tikrų tarptautinių žodžių vartojimas teisininkų kalboje (Koženiauskiene 2004). Įvairių laikotarpių lietuvių teisės terminografijos padėtį savo publikacijose išsamiai nagrinėja Alvydas Umbrasas (2001; 2008; 2010; 2021; 2024 ir kt.).

Nors lietuvių terminologijoje susiklostė tradicija terminais laikyti tik daiktavardžius ir daiktavardinius žodžių junginius, tačiau mokslo ir praktikos kalboje, kurioje terminai funkcionuoja, tų formų nepakanka, pirmiausia čia neįmanoma išsiversti be specialios reikšmės veiksmažodžių (Umbrasas 2010: 14), tad šiame straipsnyje ir veiksmažodžiai traktuojami kaip savarankiški terminai. Būdvardžiai šioje publikacijoje savarankiškais terminais nelaikomi ir tiriami kaip sudėtinių terminų šalutiniai dėmenys. Taigi, šio darbo tiriamąją medžiagą sudaro TŽŽ 1936 ir TŽŽ 2013 užfiksuoti teisės sąvokas reiškiantys daiktavardžiai, veiksmažodžiai ir jų junginiai (sudėtiniai terminai) bei teisės srityje specialiąja reikšme vartojami būdvardžiai, t. y. savarankiški teisės terminai ir jų galimi šalutiniai dėmenys, žodyne užfiksuoti kaip atskiri žodžiai. Visa ši tiriamoji medžiaga toliau tekste apibendrintai vadinama teisės terminais.

¹ Ankstesni žinomi lietuviški tarptautinių žodžių žodynėliai: Šlapelis Jurgis 1907: *Svetimų ir nesuprantamų žodžių žodynelis: skaitytojams palengvinimas*, Tilžė: Šviesa, 110 p.; M. ir S. 1923: *Svetimų ir tarptautiškų žodžių žodynelis*, Šiauliai: „Vilties“ dr-jos leidinys, 84 p.; Norkus Jonas 1924: *Svetimų ir nesuprantamų žodžių žodynelis*, Kaunas: „Vaivos“ b-vė, 95 p.

² Pvz.: Mackevičienė Aldona 1999: *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius: Gimtinė; Vaitkevičiūtė Valerija 2007: *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius: Žodynas; ir kt.

Siekiant iš aptariamų žodynų išrinkti teisės terminus, pirmiausia buvo būtina nustatyti teisės termino atpažinimo ir atrankos kriterijus. Kadangi „terminas yra ne koks ypatingas žodis ar pastovus žodžių junginys, bet įvardijamasis kalbos vienetas, kurio turinį atskleidžia termininės reikšmės apibrėžimas“ (Gaivenis 2002: 13), šiame straipsnyje sąlygiškai žodžio reikšmė, pateikiama TŽŽ 1936 ir TŽŽ 2013, prilyginta termininės reikšmės apibrėžčiai. Vadovaujantis šia nuostata pagrindiniu teisės termino atpažinimo kriterijumi bei teisės termino požymiu pasirinktas teisės sąvokos apibrėžties, arba reikšmės, pateikimas žodyne. Renkant teisės terminus iš tarptautinių žodžių žodynų, siekta aprėpti kuo daugiau su teisės sritimi susijusios leksikos: surinkti įvairių teisės šakų, kitų šalių teisės sistemose vartojami (pvz., *bestas*), taip pat ir pasenę (pvz., *abjudikacija*) bei bažnytinės teisės (pvz., *konkordatas*) terminai.

TEISĖS TERMINŲ KIEKIS 1936 M. IR 2013 M. TARPTAUTINIŲ ŽODŽIŲ ŽODYNUOSE

Terminas šiame straipsnyje suprantamas kaip mokslo, technikos, meno ar kitos srities sąvokos pavadinimas. Iš tarptautinių žodžių reikšmių pateikčių, kurios sąlygiškai čia prilyginamos terminų apibrėžtims, nustatyta, kad TŽŽ 1936 pateikti **738**, o TŽŽ 2013 – **748** tarptautiniai žodžiai įvardija teisės sąvokas arba teisės srityje yra vartojami specialiąja reikšme. TŽŽ 1936 rasti 738 teisės terminai ir jų dėmenys sudaro 3,35 proc. visų šio žodyno antraštinių žodžių (22 000), o TŽŽ 2013 aptikti 748 teisės terminai ir jų dėmenys sudaro apie 2,67 proc. visų šio žodyno antraštinių žodžių (28 000). Lyginant antraštinių žodžių skaičių abiejuose žodynuose (22 000 TŽŽ 1936 ir 28 000 TŽŽ 2013), matyti, kad po 77 metų išleistame antrajame žodyne jų padaugėjo 6 000, t. y. 27 proc., vis dėlto absoliutusias teisės terminų skaičius iš esmės nepakito, o santykinis skaičius net sumažėjo. Tai rodo, kad TŽŽ 2013 rengėjų dėmesys teisės sričiai nebuvo tolygiai padidėjęs kaip kitų sričių sąvokoms. Iš dalies tokią padėtį galima vertinti kaip dar sovietmečiu susiklosčiusios situacijos tęstinumą: tuomet parengtuose tarptautinių žodžių žodynuose³ itin mažai dėmesio buvo skirta tokiems socialiniams mokslams kaip sociologija, psichologija, o kitos kryptys, pvz., ekonomika, politologija, buvo stipriai ideologizuotos. Antra vertus, tarptautinių žodžių žodynai rengiami, be kitų šaltinių, remiantis terminų žodynais, taigi itin ribotą socialinių mokslų sąvokų skaičių TŽŽ 2013 galėjęs lemti ir atitinkamų sričių terminų žodynų trūkumas.

³ Sovietų okupacijos laikotarpiu originalus lietuviškas tarptautinių žodžių žodynas buvo parengtas tik vėlyvuoją sovietmečiu – 1985 m. (Kvietkauskas Valdemaras 1985: *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija), iki to laiko praktikoje naudotasi rusiškais tarptautinių žodžių žodynais arba verstais iš rusų kalbos ir kiek pritaikytais lietuvių kalbos vartosenai, pvz.: Lemchenas Chackelis 1951: *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla; Lemchenas Chackelis 1969: *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius: Mintis.

Iš 738 TŽŽ 1936 ir 748 TŽŽ 2013 rastų teisės terminų bei jų dėmenų 562 žodžiai yra abiejuose žodynuose užfiksuoti tą pačią teisės sąvoką įvardijantys ir nebent tik tam tikrų formalių raiškos skirtumų turintys terminai. Tai yra abiem žodynams bendrų teisės terminų masyvas. Pažymėtina, kad tokios pačios raiškos leksemų yra kur kas daugiau, tačiau bendriems terminams nepriskiriamos tos, kurios 1936 m. dar neturėjo arba 2013 m. jau neturėjo teisės sąvokos reikšmės. Nustatyta, kad per bene aštuonis dešimtmečius išliko stabilus mažiausiai 77 proc. lietuviškos tarptautinės teisės terminijos pamatas, o likusius 178, arba 23 proc., teisės terminų sudaro:

1) terminai, užfiksuoti tik viename iš žodynų: a) TŽŽ 2013 yra tokių teisės terminų, kurių dar nebuvo TŽŽ 1936, šią situaciją nulėmė tiek naujų socialinių reiškinių kaip teisinio reguliavimo objektų, tiek naujų teisės sąvokų atsiradimas, pvz.: *alimentinis*, *diskriminuoti*, *genocidas*, *lobizmas*, *preambulė*, *resocializacija* ir pan.; b) TŽŽ 1936 buvo tokių teisės terminų, kurių jau nėra TŽŽ 2013, šią situaciją nulėmė teisinio reguliavimo pokyčiai, teisės sąvokų ir terminų joms įvardyti kaita, sąvokų neaktualumas ir pan., pvz.: *akriminacija*, *areštantas*, *azilis*, *egzekutyva*, *ilegališkas*, *impunitetas*, *nunkupuoti*, *observancija*, *perifakcija* ir pan.;

2) žodžiai, užfiksuoti abiejuose tiriamuosiuose žodynuose, tačiau terminine reikšme – tik viename iš jų: a) 2013 m. žodyne teisės sąvokos reikšme išplėsti 1936 m. žodyne jau buvę, tačiau teisės sąvokos neįvardiję žodžiai, pvz., *kolizija* TŽŽ 2013 turi antrąją reikšmę „įstatymų, reguliuojančių tuos pačius arba artimus visuomeninius santykius, prieštaravimas“, o TŽŽ 1936 užfiksuota vienintelė *kolizijos* reikšmė – „kova, susidūrimas priešingų jėgų, reikalų, sąlygų, nuomonių, jausmų“; taip pat viena iš *nacionalinis* reikšmių TŽŽ 2013 yra „priklausantis visai valstybei, visos valstybės“, o TŽŽ 1936 *nacionalinis* reiškė tik „tautinis“; b) 1936 m. žodyne užfiksuoti teisės sąvoką įvardijantys žodžiai ar žodžių junginiai, kurie 2013 m. žodyne tokios reikšmės jau neturi, pvz., TŽŽ 1936 *degradacija* reiškė „pažeminimas, laipsnio ar kitų kurių teisių atėmimas“, o TŽŽ 2013 *degradacija* apibrėžiama tik kaip laipsniškas kokių nors gerųjų savybių nykimas, ko prastėjimas, blogėjimas; viena iš *retrakcijos* reikšmių TŽŽ 1936 buvo „teismo sprendimo pakeitimas dėl jo klaidingumo“, o TŽŽ 2013 *retrakcija* tereiškia susitraukimą, sumažėjimą;

3) TŽŽ 1936 antraštinių žodžių sąrašė užfiksuoti 53 sudėtiniai teisės terminai, pvz.: *administracinė teisė*, *civilinė teisė*, *fizinis asmuo*, *juridinis asmuo*, *kasacinis skundas*, *notarialinės sutartys* ir t. t. Dauguma šių TŽŽ 1936 esančių sudėtinių terminų yra tapę neatsiejama šiuolaikinės lietuviškos teisės terminijos dalimi.

TARPTAUTINIŲ TEISĖS TERMINŲ RAIŠKA

Prieš aptariant, kokios raiškos terminų rasta tarptautinių žodžių žodynuose, pažymėtina, kad teisės terminų dėmenimis arba galimais dėmenimis šiame straipsnyje įvardijami teisės srityje specialiąja reikšme vartojami būdvardžiai, tarptautinių žodžių žodynų antraštinių žodžių sąrašuose užfiksuoti ne kaip žodžių junginio (sudėtinio termino) dėmenys, o kaip atskiri leksiniai vienetai, kurių termininė reikšmė išryškėja iš jų reikšmių aiškinimo ar

pateiktų vartosenos pavyzdžių. Pagal formaliąją raišką (termino sudėtį) toliau straipsnyje tokie būdvardžiai priskiriami terminų dėmenims, tikslus jų įvardijimas būtų būdvardiniai sudėtinių terminų dėmenys.

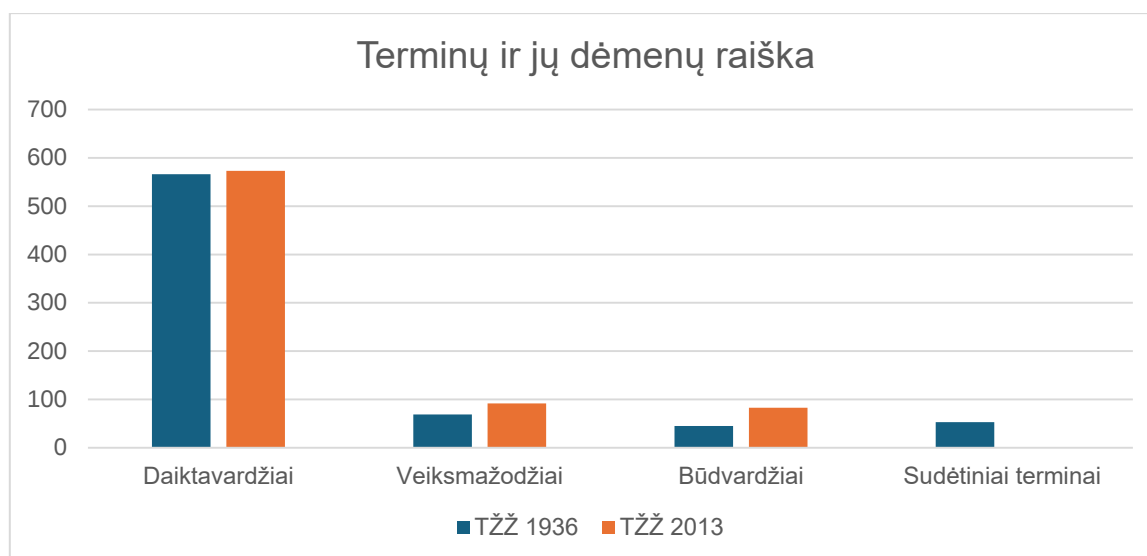
Iš visų TŽŽ 1936 užfiksuotų 738 teisės terminų ir jų dėmenų 53 yra sudėtiniai terminai ir 685 vienažodžiai terminai bei jų dėmenys. 52 iš 53 sudėtinių terminų yra dvižodžiai, 1 terminas – trižodis (*aktyvi renkamoji teisė*). Visų šių sudėtinių terminų pagrindinis dėmuo yra daiktavardis, o šalutinių dėmenų esama dvejopą – dauguma jų yra a) derinamieji pažyminiai, išreikšti būdvardžiu (35), pvz.: *administraciniai aktai, komercinis teismas, servitutinė teisė, verbalinė nota*, arba dalyviu (1), pvz., *kaltinamasis aktas*, arba b) valdomieji pažyminiai, išreikšti daiktavardžio kilmininku (17), pvz.: *akreditavo raštas, ekzilio teisė, garantijų sutartis, policijos priežiūra*. Šios TŽŽ 1936 užfiksuotos sudėtinių teisės terminų grupės neįmanoma palyginti su TŽŽ 2013 atitinkama terminų grupe, nes pastarajame žodyne tarp antraštinių žodžių nėra teisės sąvokas įvardijančių žodžių junginių – sudėtinių terminų⁴.

Būtina atkreipti dėmesį, kad TŽŽ 1936, be jau minėtų 738 tarptautinių teisės terminų ir jų dėmenų, pateikta ir 10 lietuviškų teisės terminų: 3 iš jų yra vienažodžiai (*akistata, antstolis, nepakaltinamumas*) ir 7 – sudėtiniai terminai (*asmens neliečiamybė, ypatingi įstatymai, karo lauko teismas, lygtinis nuteisimas, netesėjimo mokestis, tarptautinė teisė, trečiųjų teismas*). Nors iš pirmo žvilgsnio tai atrodo kaip žodyno rengėjų darbo nenuoseklumas, vis dėlto iš žodyno redaktoriaus J. Žiugždos (1936: 6) parašytos „Prakalbos“ („Greta tarptautinių žodžių žodyne <...> paaiškinti ir kai kurie lietuviški mokslo terminai“) matyti, kad tai buvo sąmoningas ir anuomet, trūkstant terminų žodynų, itin reikalingas žodyno rengėjų sprendimas – kai kuriuos lietuviškus (netarptautinius) terminus pateikti ir paaiškinti leidžiamame tarptautinių žodžių žodyne.

TŽŽ 2013 visi 748 teisės terminai ir galimi jų dėmenys yra vienažodžiai. Pagal raišką jie priklauso trims žodžių klasėms: daiktavardžiams, veiksmažodžiams ir būdvardžiams.

Apskaičiuota, kad iš 738 teisės terminų ir jų dėmenų, rastų TŽŽ 1936, vienažodžių terminų, reiškiamų daiktavardžiu, yra 566, arba 76,7 proc. visų žodyne esančių teisės terminų; veiksmažodžiu – 69, arba 9,8 proc.; terminų dėmenų, reiškiamų būdvardžiu, – 45, arba 6,4 proc.; sudėtinių terminų – 53, arba 7,1 proc. Iš 748 teisės terminų ir jų dėmenų, rastų TŽŽ 2013, daiktavardinių terminų yra 573, arba 76,6 proc. visų žodyne esančių terminų; veiksmažodinių terminų – 92, arba 12,1 proc.; terminų dėmenų, reiškiamų būdvardžiu, – 83, arba 11,3 proc.; sudėtinių terminų antraštinių žodžių sąrašas – 0 (1 pav.).

⁴ Būtina pridurti, kad sudėtinių teisės terminų kaip vartosenos pavyzdžių TŽŽ 2013 pateikta prie 21 iš 83 teisės srityje vartojamų būdvardžių, pvz.: prie *juridinis* – *juridinis adresas, juridinis asmuo*, prie *kriminalinis* – *kriminalinis nusikaltimas*, prie *operatyvinis* – *operatyvinė informacija* ir pan. Iš viso pateikti 27 tokie sudėtinių terminų pavyzdžiai. Kadangi iš abiejų žodynų rinkti tik antraštynuose užfiksuoti teisės terminai ir jų galimi būdvardiniai dėmenys, šie sudėtinių terminų pavyzdžiai neįskaitomi į bendrą TŽŽ 2013 teisės terminų sumą – skaičiuojami tik kaip antraštiniai žodžiai užfiksuoti būdvardžiai.

1 paveikslas. Tarptautinių teisės terminų ir jų dėmenų raiška pagal kalbos dalis TŽŽ 1936 ir TŽŽ 2013

TARPTAUTINIAI TEISĖS TERMINAI – SKOLINIO IR DARINIO DILEMA

Prieš pristatant abiejuose žodynuose rastų teisės terminų ir jų dėmenų kilmės kalbų nuorodų statistiką, būtina apibrėžti kriterijus, kuriais vadovaujantis šios nuorodos apskaičiuojamos, nes abiejuose žodynuose ties dalimi žodžių (TŽŽ 1936 – ties dalimi vienažodžių daiktavardinių ir veiksmažodinių terminų, būdvardinių dėmenų ir sudėtinių terminų, o TŽŽ 2013 – ties dalimi veiksmažodinių terminų ir būdvardinių dėmenų) kilmės kalba nenurodyta, be to, TŽŽ 2013 prie kai kurių žodžių rodykle teikiama nuoroda į kitą straipsnį, kurio antraštinis žodis ar jo etimologija turėtų padėti suprasti aiškinamojo žodžio kilmę. Nors nė vieno žodyno rengėjai nėra paaiškinę, kodėl ties dalimi žodžių nenurodyta kilmės kalba, galima daryti prielaidą, kad tie žodžiai, kurie turi lietuvišką priesagą ir prie kurių nepateikta kalbos kilmės nuoroda, veikiausiai traktuojami ne kaip skoliniai, bet kaip dariniai, kurių darybos pamatas yra kitas tarptautinis žodis. Taip pat tikėtina, kad TŽŽ 1936 rengėjai tam tikrais atvejais neturėjo pakankamai duomenų nustatyti kai kurių žodžių kilmę, be to, dalis žodžių be kilmės nuorodos galėjo likti ir per klaidą.

Mažiausiai keblumų apskaičiuojant terminus pagal jų kilmės kalbas kelia **vienažodžių daiktavardinių terminų grupė**, nes abiejuose žodynuose ties dauguma tokių terminų yra nurodyta kilmės kalba (TŽŽ 2013 ji nurodyta ties visais 573 daiktavardžiais, o TŽŽ 1936 nenurodyta tik ties 12 iš 566 daiktavardžių, pvz.: *falsifikatas*, *rasizmas*). Tai liudija, kad žodynų rengėjų jie laikomi skoliniais. Šių daiktavardžių visos morfemos, išskyrus galūnę, yra svetimos kilmės. Tikėtina, kad šie daiktavardžiai į lietuvių kalbą pateko gatavi, tik čia jiems, adaptuojant prie gramatinės lietuvių kalbos sistemos, buvo pridėtos galūnės. Tokius žodžius laikant skoliniais⁵, nėra

⁵ Lietuvių kalbotyroje dalis mokslininkų tokius daiktavardžius laiko skoliniais, vis dėlto kiti tyrėjai nelietuviškus baigmenis turinčius daiktavardžius, greta kurių lietuvių kalboje yra ir atitinkamas semantiškai

prasminga juos darybiškai skaidyti ir analizuoti pagal darybos kategorijas. Vertinant iš morfeminės analizės perspektyvos matyti, kad didžioji dalis šių daiktavardžių į lietuvių kalbą atėjo su tarptautinėmis priesagomis. Daugiausia daiktavardinių vienažodžių tarptautinių teisės terminų, užfiksuotų abiejuose žodynuose, turi tarptautinę priesagą *-acija* (apie 20 proc. visų daiktavardinių terminų) ir *-ija* (apie 19 proc. visų daiktavardinių terminų), maždaug 40 proc. daiktavardinių terminų būdinga viena iš šių svetimų kilmės priesagų: *-alas*, *-(i)antas*, *-aras*, *-(i)atas*, *-ažas*, *-ektas*, *-enas*, *-entas*, *-eris*, *-ė*, *-esas*, *-etas*, *-ika*, *-istas*, *-ė*, *-istika*, *-itas*, *-izmas*, *-yva*, *-yvas*, *-(t)orius*, *-ė*, *-(i)umas*, *-utas*, *-ūra*; po vieną ar du rasta terminų su šiomis priesagomis: *-ada*, *-anas*, *-antas*, *-endas*, *-eris*, *-eta*, *-ezė*, *-ėja*, *-idas*, *-ierė*, *-ierius*, *-iktas*, *-ina*, *-inas*, *-ingas*, *-ionas*, *-isas*, *-izė*, *-yras*, *-olas*, *-onas*, *-oras*, *-ulas*, *-usas*. Apie 20 proc. likusių tarptautinių daiktavardinių teisės terminų sudaro terminai a) su svetimų kilmės priešdėliu ir priesaga, pvz., *koalicija*; b) tik su svetimų kilmės priešdėliu, pvz., *preambulė*; arba c) neturintys nei priešdėlio, nei priesagos, pvz.: *aktas*, *cenzas*, *faktas*, *nota*, *pasas*, *renta*, *stigma*. Apibendrinant pabrėžtina, kad straipsnyje aptarti daiktavardiniai terminai laikomi skoliniais ir jų klasifikacija bei apskaičiavimas pagal kilmės kalbas nebuvo problemiškas.

Kiek kitokia situacija išryškėja žvelgiant į veiksmažodinių teisės terminų ir teisės srityje specialiąją reikšmę vartojamų būdvardžių morfeminę sudėtį – kur kas didesnė dalis šių leksemų, skirtingai nei prieš tai aptarti daiktavardiniai terminai, yra sudarytos iš vieno tarptautinio komponento (pamato) ir vieno lietuviško komponento (priesagos), neskaitant galūnės, tad dalis tokių terminų ir jų dėmenų pagrindai gali būti laikomi ne skoliniais, o dariniais. Kad į veiksmažodinių terminų ir būdvardžių grupę abiejų žodynų rengėjai žvelgė būtent iš tokios perspektyvos, t. y. bandydami nustatyti, kurie iš jų į lietuvių kalbą atkeliavo gatavi, o kurių darybos veiksmas įvyko lietuvių kalboje, matyti iš to, kad prie nemažos dalies veiksmažodžių ir būdvardžių apskritai nėra kalbos kilmės nuorodos, o dar prie dalies TŽŽ 2013 veiksmažodžių ir būdvardžių rodykle teikiama nuoroda į kitą žodį.

Visiems TŽŽ 1936 rastiems 69 **veiksmažodiniams terminams** būdinga priesaga *-uoti*, pvz.: *apeliuoti*, *justifikuoti*, *proroguoti*. 91 iš 92 veiksmažodinių teisės terminų, rastų TŽŽ 2013, turi lietuvišką priesagą *-uoti*, pvz.: *amnestuoti*, *inkriminuoti*, *reglamentuoti*, *suspenduoti*, ir 1 veiksmažodis – priesagą *-auti*: *advokatauti*. Lietuvių kalboje tokios priesagos, pridėtos prie svetimų kamieno, pirmiausia atlieka morfologinės adaptacijos funkciją, pasitelkiant jas žodis įtraukiamas į kalbos sistemą, taip pat tam tikrais atvejais, kai „į kalbą gali būti pasiskolinamas ne vienas tą patį kamieną turintis žodis, ir tada, kai vienas jų morfologiškai sudėtingesnis, jau galima įžiūrėti sinchroninį darybos ryšį“ (Pakerys 2013–2014: 2). Taigi, tuomet, kai leksemos darybiškai suskaidyti neįmanoma, nes lietuvių kalboje ji neturi pamatinio žodžio, o priesaga atlieka tik skolinio morfologinės adaptacijos funkciją,

bei formaliai susijęs žodis, laiko koreliaciniais dariniais. Dvejopą tokių daiktavardžių traktavimą plačiau aptaria Jolanta Vaskelienė *Praktinėje bendrinės lietuvių kalbos gramatikoje* (Balčiūnienė ir kt. 2024: 366–371).

ir tuomet, kai lietuvių kalboje randama bendrakamieninių daiktavardžių ar būdvardžių, galima daryti prielaidą, kad tokia priesaga atlieka ne tik žodžio adaptacijos gramatinėje lietuvių kalbos sistemoje, bet ir darybos funkciją, ir toks veiksmažodis jau gali būti vertinamas kaip darinys. Straipsnyje daroma prielaida, kad būtent prie tokių žodyno rengėjų dariniais traktuojamų veiksmažodžių kilmės nuorodos nepateikiamos, o prie tų, kurie traktuojami kaip skoliniai, – pateikiamos. TŽŽ 1936 iš 69 veiksmažodinių teisės terminų kilmės nuoroda pateikiama prie 60 žodžių, pvz.: *aprobuoti*, *notifikuoti*, o prie 9 – nepateikiama, pvz.: *bankrutuoti*, *kodifikuoti*, *kontroliuoti*, *legalizuoti*. Nors šiuo metu būtų sudėtinga atspėti, kokius žodžius pamatiniais žodžiais TŽŽ 1936 rengėjai laikė tokių veiksmažodžių kaip *kodifikuoti* ir *kompensuoti* atvejais, toliau, apskaičiuojant terminus pagal jų kilmės kalbas, toks žodyno rengėjų sprendimas nebus kvestionuojamas ir šie žodžiai bus priskiriami prie tų, ties kuriais kilmės kalba nenurodyta.

Iš TŽŽ 2013 esančių 92 veiksmažodinių teisės terminų ties 36 žodžiais taip pat nenurodyta kilmės kalba, pvz.: *advokatauti*, *konfiskuoti*, *licencijuoti*, *patentuoti*. Šių žodžių grupė straipsnyje priskiriama prie tų, ties kuriais kilmės kalba nenurodyta. Tikėtina, kad žodyno rengėjų šie veiksmažodžiai laikomi dariniais. Pabrėžtina, kad „į vadinamųjų tarptautinių veiksmažodžių darybinį statusą lietuvių kalbotyroje dažniau žiūrima atsargiai, nes istoriškai jie ir bendrakamieniai daiktavardžiai gali būti pasiskolinti nepriklausomai, tad paties darybos veiksmo lietuvių kalboje gali ir nebūti įvykę, ir tik žiūrėdami sinchroniškai tą ryšį įžiūrime“ (Pakerys 2013–2014: 9). TŽŽ 2013 ties dalimi veiksmažodžių, kai žvelgiant sinchroniškai taip pat būtų galima įžiūrėti darybos veiksmą, rodykle teikiama nuoroda į numanomą pamatinį žodį, pvz.: *amnestuoti* [↑ *amnestija*], *konvojuoti* [↑ *konvojus*]. Tokių veiksmažodžių TŽŽ 2013 yra 13. Straipsnyje šių veiksmažodžių kilmės kalba bus nustatoma pagal skliaustuose teikiamo numanomo pamatinio žodžio kilmės kalbą.

Kad kilmės ir darybinė tarptautinių veiksmažodžių analizė yra sudėtinga ir diskusinė sritis, įrodo ir neretai skirtingas abiejų žodynų rengėjų požiūris į to paties žodžio kilmę, pvz., TŽŽ 1936 prie žodžio *falsifikuoti* nėra kilmės nuorodos, o TŽŽ 2013 nurodoma, kad jis kilęs iš lotynų k. žodžio *falsificare*, ir atvirkščiai – TŽŽ 1936 rašoma, kad *vizuoti* yra skolinys iš prancūzų k., o TŽŽ 2013 ties *vizuoti* visai neteikiama jokia kilmės nuoroda, veikiausiai numanant, kad tai gali būti darinys iš *viza*.

Teisės terminų **būdvardinių dėmenų grupė** morfeminės sudėties požiūriu skyla į dvi dalis. Pirmajai grupei priskirtini būdvardžiai, kuriuos sudaro svetimos kilmės kamienas ir lietuviška galūnė. Pažvelgus į tokius kamienus įdėmiau, galima išskirti dvi tarptautines priesagas *-yvus*, *-i* ir *-alus*, *-i*. Šios priesagos aiškiai matyti ir TŽŽ 2013 šalia termino pateiktame etimone, tad akivaizdu, kad darybos veiksmas su šia priesaga, jei apskritai toks buvo, įvyko ne lietuvių, bet šaltinio ar tarpininkės kalboje: *preventyvus* (pranc. *preventif*), *imperatyvus* (lot. *imperativus*), *legalus* (lot. *legalis*). TŽŽ 1936 pirmosios grupės būdvardžių iš viso užfiksuota 8 iš 45, arba 18 proc. visų būdvardinių dėmenų: 3 iš jų su tarptautine priesaga *-yvus*, *-i*, pvz., *objektyvus*, ir 5 – su priesaga *-alus*, *-i*, pvz., *eksteritorialus*. TŽŽ 2013

pirmajai grupei priskirtinas 21 būdvardis iš 83, arba 20 proc., 9 iš jų turi tarptautinę priesagą *-yvus*, *-i*, pvz., *dispozityvus*, o 12 – priesagą *-alus*, *-i*, pvz., *kolegialus*.

Antrajai grupei priklauso būdvardžiai, kuriuos morfeminės sudėties požiūriu galima vadinti hibridais – juos sudaro svetimos kilmės šaknis ir viena iš keturių lietuviškų priesagų: *-inis*, *-ė*; *-uotas*, *-a*; *-iškas*, *a*; *-ingas*, *-a*. TŽŽ 1936 antrosios grupės būdvardžių iš viso užfiksuota 37 iš 45, arba 82 proc. visų būdvardinių dėmenų: 18 – su priesaga *-inis*, *-ė*, pvz.: *mažoritarinis*, *privatinis*; 17 – su *-iškas*, *-a*, pvz.: *ilegališkas*, *legitimiškas*; 1 – su *-ingas*, *-a*, pvz., *kreditingas*; 1 – su *-uotas*, *-a*, pvz., *patentuotas*. TŽŽ 2013 antrajai grupei priskirtina 60 būdvardžių iš 83, arba 78 proc.: 49 – su priesaga *-inis*, *-ė*, pvz.: *konkliudentinis*, *suspensyvinis*, 3 – su *-iškas*, *-a*, pvz., *identiškas*, 2 – su *-ingas*, *-a*, pvz., *kompetentingas*, 6 – su *-uotas*, *-a*, pvz., *terminuotas*. Darybinė antrosios grupės būdvardžių analizė ir pamatinio žodžio nustatymas lietuvių kalboje yra gana keblus, pvz., neaišku, ką laikyti pamatiniu žodžiu tokių būdvardžių atvejais kaip *generalinis*, *nacionalinis* ar *kriminogeninis*. Manytina, kad tam tikra dalis būdvardžių su priesagomis *-inis*, *-ė* ir *-iškas*, *-a* greičiausiai padaryti iš daiktavardžių, turinčių priesagą *-ija*, įvykus pamatinio kamieno dezintegracijai (Umbrasas 2010: 123), pvz.: *konstitucinis* (plg. *konstitucija*), *administracinis* (plg. *administracija*). Trumpa būdvardžių morfeminės sudėties apžvalga bandyta nustatyti tam tikrus kalbos kilmės nuorodos pateikimo ar nepateikimo kriterijus abiejuose žodynuose, vis dėlto aiškaus nuoseklumo neįžvelgta (pvz., sudėtinga perprasti, kodėl TŽŽ 2013 nenurodyta kilmės kalba ties tokiais būdvardžiais kaip *konspiratyvus*, *oficialus* ir kt.). Tad apskaičiuojant būdvardžius pagal kilmės kalbas bus vadovaujamas pastraipoje apie veiksmožodinius terminus pateiktomis nuostatomis: tie būdvardžiai, ties kuriais nenurodyta kilmės kalba, bus priskirti grupei, kurios kilmės kalba nenurodyta, nekvestionuojant kiekvienu konkrečiu atveju, dėl kokios priežasties ji nenurodyta (ar žodis traktuojamas kaip darinys, ar nenurodyta per klaidą, ar nepavyko nustatyti kilmės kalbos ir pan., TŽŽ 1936 tokių yra 2 būdvardžiai, o TŽŽ 2013 – net 18), o tie, kurių kilmė nurodyta, bus priskirti prie atitinkamos kalbos kilmės grupės. Taip pat TŽŽ 2013 ties dalimi būdvardžių, kaip ir veiksmožodžių, rodykle teikiama nuoroda į numanomą pamatinį žodį, kai žvelgiant sinchroniškai būtų galima įžiūrėti darybos veiksmą, pvz.: *akcesinis* [↑ *akcesas*], *kolizinis* [↑ *kolizija*], *motyvuotas* [↑ *motyvas*]. Tokių būdvardžių TŽŽ 2013 yra 27. Šių būdvardžių kilmės kalba bus apskaičiuojama pagal skliaustuose teikiamo numanomo pamatinio žodžio kilmės kalbą.

TARPTAUTINIŲ TEISĖS TERMINŲ KLASIFIKACIJA PAGAL KILMĖS KALBAS

Iš 738 teisės sąvokas įvardijančių tarptautinių terminų ir jų dėmenų, užfiksuotų TŽŽ 1936, didžiąją dalį – 465, arba 64 proc., – sudaro iš **lotynų** kalbos kilę žodžiai, pvz.: *abjudikacija*, *dispensas*, *egzekucija*, *kriminalinis*, *legalizacija*, *plebiscitas*, *proroguoti*, *validacija*. Iš **prancūzų** kalbos kildinami 87, arba 11,7 proc., tarptautinių teisės terminų, pvz.: *areštas*, *kontragentas*, *mažoritarinis*, *ordonansai*, *reglamentuoti*, iš **graikų** – 54, arba 7 proc., pvz.:

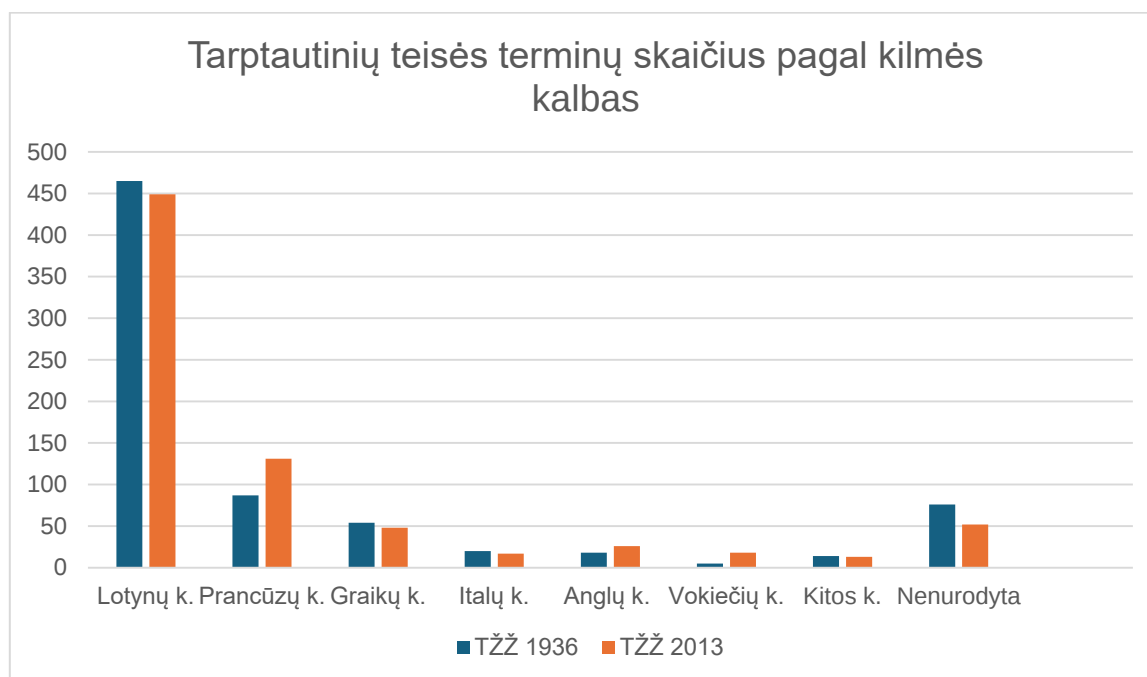
amnestija, *anonimas*, *autentiškas*, *monopolizuoti*, iš italų – 20, arba 2,7 proc., pvz.: *banditizmas*, *konsulta*, anglų – 18, arba 2,4 proc., pvz.: *general-atornėjus*, *konstebelis*, vokiečių – 5, arba 0,6 proc., pvz.: *imunitetas*, *vekselis*. Po 3 terminus (po 0,4 proc.) atėjo iš ispanų (pvz., *ambargo*), rusų (pvz., *katorga*) kalbų. Užfiksuoti ir 2 (arba 0,25 proc.) iš arabų k. kilę teisės terminai (pvz., *adatas*). Iš lenkų (*seimas*), kinų (*chuliganas*), turkų (*pajus*), rumunų (*gerlo*), persų (*best*), olandų (*burmistras*) kalbų kildinama po 1 terminą (po 0,1 proc.). Ties 52 sudėtiniais terminais (iš jų vienas dėmuo yra lietuviškas, o vienas – tarptautinis žodis) ir 23 vienažodžiais terminais bei jų dėmenimis (iš jų 12 daiktavardžių, 9 veiksmažodžių, 2 būdvardžių) kilmė nenurodyta (10 proc. visų teisės terminų).

Esminis kilmės kalbų nuorodų pateikimo abiejuose žodynuose skirtumas yra tas, kad TŽŽ 1936 šalia antraštinio žodžio skliaustuose teikiama tik kilmės kalbos santrumpa, pvz.: *advokatas* (*lot.*), *monopolis* (*gr.*), o TŽŽ 2013 žodžio etimologija aiškinama kur kas išsamiau – šalia antraštinio žodžio skliaustuose teikiama ne tik kalbos santrumpa, bet ir pats etimonas bei jo vertimas į lietuvių kalbą (jeigu etimono reikšmė sutampa su straipsnyje apibrėžta reikšme, jo vertimas nepateikiamas), pvz.: *kasacija* [*lot. cassatio* – *atšaukimas, panaikinimas*], *trasologija* [*pranc. tracer*], *kriminogeninis* [*lot. crimen* (*kilm. criminis*) + *gr. genos* – *giminė*].

Tiek TŽŽ 1936, tiek TŽŽ 2013, žvelgiant kilmės aspektu, gausiausios tos pačios trys grupės – iš lotynų, prancūzų ir graikų kalbų kilę teisės terminai. Taigi, iš 748 teisės sąvokas įvardijančių tarptautinių terminų ir jų dėmenų, užfiksuotų **TŽŽ 2013**, didžiąją dalį – 449, arba 60 proc., – sudaro iš **lotynų** kalbos kilę žodžiai, pvz.: *civilinis*, *deliktas*, *derogacija*, *egzekvatūra*, *imperatyvus*, *inkriminuoti*, *prejudikatas*, *uzufruktas*. Antrą vietą pagal gausą užima **prancūziškos** kilmės tarptautiniai teisės terminai – jų esama 131, arba 17,5 proc., pvz.: *abandonas*, *departamentas*, *fakultatyvus*, *garantija*, *kontrolė*. Tačiau tiek šiuo, tiek ir kitais atvejais, kai bus pateikiami iš vokiečių, anglų, italų ir lenkų kalbų kilę terminai, atkreiptinas dėmesys, kad nemažos dalies šių terminų etimonų ištakos yra lotynų arba graikų kalbos (rečiau – kitos kalbos), tad prancūzų kalbą (taip pat atitinkamai vokiečių, anglų, italų ir lenkų kalbas) reikėtų vertinti kaip kalbą tarpininkę, kurioje lotyniško ar graikiško (ar kitos kalbos⁶) pamato žodžiui buvo suteikta teisės sąvokos reikšmė ir iš kurios terminine reikšme jis buvo pasiskolintas kitų kalbų, tarp jų – ir lietuvių. Pabrėžtina, kad TŽŽ 1936 ties antraštiniais žodžiais pateikiama tik viena kilmės kalba. O TŽŽ 2013 ties 46 iš 131 minėtų prancūziškos kilmės terminų nurodyta, kad į prancūzų kalbą šie žodžiai atėjo iš lotynų kalbos, tai sudaro apie 35 proc. visų aptariamų prancūziškų skolinių, pvz.: *akreditacija* [*pranc. accréditation* < *lot. accredo* – *išreiškiu pasitikėjimą*], *reglamentas* [*pranc. reglement* < *lot. regula* – *taisyklė*] ir kt. 3 iš prancūzų kalbos pasiskolintų terminų šaltinis – graikų kalba, pvz., *kadastras* [*pranc. cadastre* < *gr. katastichon* – *lapas, sąrašas*]. Iš **graikų kalbos** kilę 48 iš 748,

⁶ Prancūzų – 5, pvz.: *abonentas* [*vok. Abonnent* < *pranc. abonner* – *užsisakyti*], *orderis* [*vok. Order* < *pranc. ordre* < *lot. ordo* – *tvarka*], *kvitas* [*lenk. kwit* < *pranc. quitte* (*de dettes*) – *laisvas nuo skolų*]; vokiečių – 2, pvz.: *burmistras* [*lenk. Burmistrz* < *vok. Bürgermeister*], *herbas* [*lenk. herb* < *vok. Erbe* – *palikimas*]; italų – 2, pvz., *kartelis* [*pranc. cartel* < *it. cartello* < *carta* – *popierius, raštas*].

arba 6,4 proc., tarptautinių teisės terminų, pvz.: *amnestija, chartija, hipotezė, katorga*. Iš anglų kalbos kilę 26, arba 3,5 proc., teisės terminų, pvz.: *afidevitas, blokada, chuliganas, lobizmas*. 5 iš jų etimono kilmė – lotynų kalba, pvz., *dominija* [angl. *dominion* < lot. *dominium* – valdymas]. Iš italų kalbos kildinama 17, arba 2 proc., teisės terminų, pvz.: *bankas, karantinas, kontrabanda, rizika*. 18, arba 2,4 proc., tarptautinių teisės terminų kilę iš vokiečių kalbos, pvz.: *pasas, subsidarumas, vekselis*. 11 iš jų ištakos siekia lotynų kalbą, pvz.: *areštas* [vok. *Arrest* < lot. *arrestum* – teismo nutarimas], *juristas* [vok. *Jurist* < lot. *jus* (kilm. *juris*) – teisė], 1 – graikų kalbą, pvz., *policija* [vok. *Polizei* < gr. *politeia* – valdymas]. Iš ispanų kalbos kilusių aptariamąsios srities terminų rasta 4, arba 0,5 proc., pvz., *kasko*. Iš švedų, arabų, olandų, turkų ir persų kalbų aptikta po 1, arba 0,15 proc., skolinių, pvz.: *akcija* (ol.), *bestas* (pers.), *kadijus* (arab.), *ombudsmenas* (šved.), *pajus* (turk.), iš lenkų kalbos – 4 terminai (0,5 proc.), 3 iš jų ištakos – lotynų kalba, pvz., *metrikai* [lenk. *metryka* < lot. *matricula* – sąrašas]. Atskirai paminėtina grupelė terminų (6), kurių etimologija TŽŽ 2013 siejama iš karto su keliomis kalbomis, neteikiant kuriai nors vienai kalbai pirmenybės, pvz.: *federalinis* [angl., pranc. *federal*], *konvojus* [ol. *konvooi*, pranc. *convoi*], *rasizmas* [it. *razzismo*, pranc. *racisme*], *streikas* [angl. *strike*, vok. *Streik*]. Ties 52, arba 7 proc., teisės terminų ir jų dėmenų kilmė nenurodyta (iš jų 36 veiksmažodžiai, 16 būdvardžių). Kai ties žodžiu nurodytos kelios kilmės kalbos, apskaičiuojant terminų skaičių pagal kilmės kalbų nuorodas, skaičiuojama pirmoji nurodyta kalba.

2 paveikslas. Tarptautinių teisės terminų ir jų dėmenų kilmės duomenys TŽŽ 1936 ir TŽŽ 2013 (absoliučiaisiais skaičiais)

Dalies tų pačių žodžių kilmės aiškinimas abiejuose žodynuose sutampa, dalies – skiriasi, pvz.: TŽŽ 1936 *kadastras* (lot.) ir TŽŽ 2013 *kadastras* [pranc. *cadastre* < gr. *katastichon*]; TŽŽ 1936 *argumentas* (gr.) ir TŽŽ 2013 *argumentas* (lot. *argumentum*); TŽŽ 1936 *chuliganas* (kin.) ir TŽŽ 2013 *chuliganas* (angl. *hooligan*); TŽŽ 1936 *pasas* (pr.) ir TŽŽ 2013 *pasas* (vok.); TŽŽ 1936 *policija* (pr.) ir TŽŽ 2013 *policija* (vok.) ir t. t. Straipsnyje apskaičiuota, kad iš abiem žodynams bendrų 562 teisės terminų ir jų dėmenų kilmės aiškinimas skiriasi 47 žodžių, t. y. apie 8 proc. bendrų teisės terminų ir jų dėmenų.

Iš kilmės kalbos nuorodų pateikimo matyti, kad tiek vieno, tiek kito žodyno rengėjai sprendė klausimą, kaip nurodant žodžio etimologiją nepalikti užribyje ir kalbos, kurioje žodis įgijo būtent tokią – teisės sąvokos – reikšmę. TŽŽ 2013 tai daryta ties dalimi terminų nurodant tiek žodžio kilmės kalbą (lotynų, graikų ar kt.), tiek kalbą tarpininę (vokiečių, prancūzų ar kt.), kur, tikėtina, žodis įgijo teisės sąvokos reikšmę. TŽŽ 1936 rengėjai teikė tik vienos kilmės kalbos nuorodas, kartais labiau teikdami pirmenybę žodžio, kartais – sąvokos kilmei. Kad ir čia galvota apie sąvokos kilmę, įrodo ties vienu sudėtinu terminu pateikta nuoroda: *konstitucinė monarchija* (pr.), nors tame pat žodyne toliau nurodyta, kad *konstitucija* (lot.), o *monarchija* (gr.).

Tarptautinių teisės terminų kilmės analizė rodo, kad TŽŽ 1936 ir TŽŽ 2013 pateiktos teisės terminų kilmės nuorodos, skirtingos kilmės interpretacijos yra reikšmingi ir informatyvūs duomenys ne tik terminologams ir etimologijos tyrėjams, bet ir teisės sąvokų istorijos, nagrinėjančios teisės sąvokų raidą, tyrėjams.

TŽŽ 1936 IR TŽŽ 2013 TEISĖS TERMINŲ MORFOLOGIJOS IR RAŠYBOS YPATUMAI

Skaičius. Tyrimo metu aptikti 9 vienažodžiai daiktavardiniai teisės terminai, kurie abiejuose žodynuose pateikiami daugiskaitos forma, dalis iš jų yra daugiskaitiniai daiktavardžiai. Šie terminai vienaskaitos forma nebuvo ir nėra vartojami, pvz.: *alimentai*, *centumvirai*, *dekretalijos*, *digestai*, *finansai*, *institucijos*⁷, *kredencialai*, *pandektai*, *represalijos*. Vis dėlto, lyginant abiem žodynams bendrų vienažodžių daiktavardinių teisės terminų masę, matyti, kad TŽŽ 1936 kaip antraštiniai žodžiai daugiskaitos forma buvo užfiksuoti dar mažiausiai 5 vienažodžiai daiktavardiniai teisės terminai, kurie TŽŽ 2013 jau įrašyti vienaskaitos forma: TŽŽ 1936 *apatridai*, *artikulai*, *kanonai*, *kondicijos*, *ordonansai* > TŽŽ 2013 *apatridas*, *artikulas*, *kanonas*, *kondicija*, *ordonansas*. Šiuo metu 4 iš šių terminų vartojami abiem skaičiaus formomis, o *kondicija* – tik vienaskaitos forma. Dar 2 TŽŽ 1936 daugiskaitos forma įrašyti terminai (*rekognicijos* ir *reversalijos*) TŽŽ 2013 apskritai nefiksuoti.

Nekaitomi ir neadaptuoti terminai. TŽŽ 2013 rasti tik 4 nekaitomi teisės terminai: *alibi*, *damno*, *kasko*, *veto*. TŽŽ 1936, be šių 4, užfiksuota kur kas daugiau terminų, kurie žodyno rengėjų veikiausiai buvo traktuojami kaip nekaitomi, o žvelgiant iš dabarties pozicijų ir lyginant su TŽŽ 2013 užfiksuotais jų atitikmenimis laikytini neadaptuotais, pvz.:

⁷ Romėnų vadovėlių, kuriuose atskirais teisiniais institutais išdėstyta civilinė teisė, reikšmė.

ambargo, embargo (TŽŽ 2013 *embargas*), *aviso* (TŽŽ 2013 *aviza*), *best* (TŽŽ 2013 *bestas*), *kadi* (TŽŽ 2013 *kadijus*), *kazus* (TŽŽ 2013 *kazusas*) ir t. t. Apskritai sudėtinga apskaičiuoti tikslų nekaitomų ir neadaptuotų terminų kiekį TŽŽ 1936, kadangi čia, skirtingai nei TŽŽ 2013⁸, kaip antraštiniai žodžiai abėcėlės tvarka kartu pateikiami tiek adaptuoti terminai, tiek nekaitomi terminai, tiek ir įvairūs lotynų bei kitų kalbų žodžiai ir posakiai, kurie to meto lietuvių kalboje funkcionavo kaip svetimos kalbos citatos⁹, pvz., *Common-law* (*angl.*), *Anglijoje papročių teisė, įgijusi įstatymo galią*. Prancūzų, anglų ir kai kurių kitų kalbų žodžių, kai tariama kitaip, nei parašyta, pateikiamas ir apytikris lietuviškas tarimas, pvz., *charter* (*angl., sk. čarter*). Siekiant atskirti TŽŽ 1936 teikiamus nekaitomus teisės terminus nuo vienažodžių svetimų kalbų citatų ir apskaičiuoti tokių terminų kiekį, būtinas atskiras išsamus tyrimas.

Rašybos skirtumai. Dalies abiem žodynams bendrų teisės terminų ir jų dėmenų rašyba laikui bėgant kito. Šiuos pokyčius, arba skirtumus, sąlygiškai galima suskirstyti į keletą grupių: 1) žodžio kamieno, t. y. žodžio dalies be galūnės ir kaitybos priesagos, skirtumai; 2) galūnės skirtumai; 3) tiek kamieno, tiek galūnės skirtumai. Pirmajai grupei priskirtini fonetinės formos pokyčiai, apimantys tiek vieną kamieno garsą (arba jis kitoks, arba vienas praleistas, arba vienas pridėtas), pvz.: TŽŽ 1936 *neītralitetas, delīkventas, obdukcija, ipoteka, prezumuoti, prezumcija, observancija* > TŽŽ 2013 *neutralitetas, delinkventas, abdukcija, hipoteka, preziumuoti, prezumpcija, observacija*, tiek ir keletą garsų, pvz.: TŽŽ 1936 *dezertuoti, nekrofija, oktroīruoti* > TŽŽ 2013 *dezertyruoti, nekrofilija, oktrojuoti*. Antrajai grupei priskirtini tik galūnės skirtumai, pvz.: TŽŽ 1936 *Eklogė, novelė* > TŽŽ 2013 *Ekloga, novela*. Trečiajai grupei priskirtini atvejai, kai, lyginant abiejuose žodynuose užfiksuoto to paties termino variantus, matyti tiek kamieno, tiek galūnės skirtumų, pvz.: TŽŽ 1936 *analisis, ekspertyza, ministeris* > TŽŽ 2013 *analizė, ekspertizė, ministras*. Darytina prielaida, kad dalis tokių fonetinės formos skirtumų, lėmusių ir skirtingą žodžių rašybą, atsirado dėl skolinio adaptacijos ypatumų. Vienas iš jų – kai skolinys skirtingais laikotarpiais į lietuvių kalbą perimtas atsižvelgiant į įvairiose kalbose funkcionuojantį terminą, pvz., matyti, kad kai kurie TŽŽ 1936 užfiksuoti teisės terminai adaptuoti žvelgiant į skolinio fonetinę formą rusų kalboje: *neītralitetas* – rusų *нейтралитет*, *ipoteka* – rusų *ипотека*, *ekspertyza* – rusų *экспертиза*.

IŠVADOS

Iš tarptautinių žodžių reikšmių pateikčių, kurios sąlygiškai šiame straipsnyje prilyginamos terminų apibrėžtims, nustatyta, kad TŽŽ 1936 – 738, o TŽŽ 2013 – 748

⁸ TŽŽ 2013 tokie originalo kalba vartojami žodžiai ir posakiai pateikti žodyno gale esančiame skyrelyje „Kitų kalbų žodžiai ir posakiai“.

⁹ TŽŽ 1936 „Prakalboje“ nurodyta, kad čia, be kita ko, „taip pat paaiškinta nemaža spaudoje dažniau pasitaikančių posakių įvairiomis kalbomis“ (Žiugžda 1936: 6).

tarptautiniai žodžiai įvardija teisės sąvokas arba teisės srityje yra vartojami specialiąja reikšme. TŽŽ 1936 rasti 738 teisės terminai ir jų dėmenys sudaro 3,35 proc. visų šio žodyno antraštinių žodžių (22 000), o TŽŽ 2013 aptikti 748 teisės terminai ir jų dėmenys – apie 2,67 proc. visų šio žodyno antraštinių žodžių (28 000). Palyginus teisės terminų ir jų dėmenų kiekį su visų žodyno žodžių kiekiu, apskaičiuota, kad TŽŽ 2013, lyginant su TŽŽ 1936, santykinis teisės terminų skaičius sumažėjo. Straipsnyje daroma prielaida, kad tokią situaciją galėjo lemti dar sovietmečiu susiklosčiusios padėties – socialinių mokslų ideologizacijos, menko dėmesio jų terminijai – tęstinumas.

Iš 738 TŽŽ 1936 ir 748 TŽŽ 2013 rastų teisės terminų ir jų dėmenų 562 žodžiai yra abiem žodynams bendri tą pačią sąvoką įvardijantys terminai arba jų dėmenys, todėl darytina išvada, kad per beveik aštuonis dešimtmečius išliko stabilus apie 77 proc. lietuviškos tarptautinės teisės terminijos pamatas. Abiejuose žodynuose užfiksuotas panašus daiktavardinių ir veiksmažodinių teisės terminų bei būdvardinių dėmenų kiekis, tačiau tik TŽŽ 1936 tarp antraštinių žodžių pateikti ir 53 sudėtiniai teisės terminai.

Daugiausia abiejuose žodynuose užfiksuotų tarptautinių teisės terminų ir jų dėmenų kildinama iš tų pačių trijų kalbų – lotynų (TŽŽ 1936 – 64 proc., TŽŽ 2013 – 60 proc.), prancūzų (TŽŽ 1936 – 11,7 proc., TŽŽ 2013 – 17,5 proc.) ir graikų (TŽŽ 1936 – 7 proc., TŽŽ 2013 – 6,4 proc.). Iš abiem žodynams bendrų 562 terminų ir jų dėmenų kilmės aiškinimas skiriasi 47 žodžių, tai sudaro apie 8 proc. abiem žodynams bendros teisės terminijos. Abiejuose žodynuose ties dalimi teisės terminų ir jų dėmenų kilmės kalba apskritai nenurodyta: TŽŽ 1936 – ties 10 proc. (12 iš 566 daiktavardinių, 9 iš 69 veiksmažodinių terminų, 2 iš 45 būdvardinių dėmenų, 52 iš 53 sudėtinių terminų), o TŽŽ 2013 – ties 7 proc. (36 iš 92 veiksmažodinių terminų ir 18 iš 83 būdvardinių dėmenų). Straipsnyje daroma prielaida, kad ties didžiąja dalimi veiksmažodinių terminų ir būdvardinių dėmenų su lietuviškomis priesagomis kilmė nenurodyta dėl to, kad žodyno rengėjų jie buvo traktuojami ne kaip skoliniai, o kaip dariniai. Kitais atvejais kilmė galėjo būti nenurodyta per klaidą arba neturint galimybių ją nustatyti. Esminis kilmės kalbų nuorodų pateikimo abiejuose žodynuose skirtumas yra tas, kad TŽŽ 1936 šalia antraštinio žodžio skliaustuose teikiama tik kilmės kalbos santrumpa, o TŽŽ 2013 žodžio etimologija aiškinama išsamiau – šalia antraštinio žodžio skliaustuose teikiama ne tik kalbos santrumpa, bet ir pats etimonas bei dažnai – ir jo vertimas į lietuvių kalbą. Apskritai abiejuose žodynuose pateiktos teisės terminų kilmės nuorodos, skirtingos kilmės interpretacijos yra reikšmingi ir informatyvūs duomenys ne tik kalbotyros specialistams, bet ir konkrečių teisės sąvokų istorijos tyrėjams.

Tiriant bendrus TŽŽ 1936 ir TŽŽ 2013 teisės terminus bei jų dėmenis, pastebėta žodynuose pateikiamų žodžių formų skirtumų. TŽŽ 1936 kaip antraštiniai žodžiai daugiskaitos forma buvo užfiksuoti mažiausiai 5 vienažodžiai daiktavardiniai teisės terminai, kurie TŽŽ 2013 jau įrašyti vienaskaitos forma. TŽŽ 2013 rasti tik 4 nekaitomi teisės terminai, tačiau sudėtinga apskaičiuoti tikslų nekaitomų ir neadaptuotų terminų kiekį TŽŽ 1936, nes čia, skirtingai nei TŽŽ 2013, kaip antraštiniai žodžiai abėcėlės tvarka kartu pateikiami tiek adaptuoti terminai, tiek nekaitomi terminai, tiek ir įvairūs lotynų bei kitų

kalbų žodžiai ir posakiai, kurie to meto lietuvių kalboje funkcionavo kaip svetimos kalbos citatos. Užfiksuota ir nemažai skirtingos rašybos terminų.

TŽŽ 1936 buvo kokybiškai parengtas, vertingas ir naudingas žodynas, pirmuoju nepriklausomybės laikotarpiu, nesant publikuoto lietuviško teisės terminų žodyno, juolab tekstyno ar terminų duomenų bazės, šalia lietuviškų teisės aktų ir teisės mokslo darbų bent keletą metų (iki šalies okupacijos) galėjęs būti vienas pagrindinių teisės terminijos šaltinių, o TŽŽ 2013 įtaka ir reikšmė teisės kalbai kur kas menkesnė, nes čia santykinis teisės terminų skaičius, apskaičiuotas lyginant su visų žodyno žodžių skaičiumi, yra mažesnis nei TŽŽ 1936, be to, antruoju nepriklausomybės laikotarpiu teisės terminija fiksuota, skelbta, sisteminta daugelyje kitų viešai prieinamų specializuotų šaltinių (Lietuvos Respublikos terminų banke, IATE duomenų bazėje, dvikalbiuose teisės terminų žodynuose ir kt.).

ŠALTINIAI

- TŽŽ 1936: *Tarptautinių žodžių žodynas*, K. Boruta, P. Čepėnas, A. Sirutytė-Čepėnienė, [Kaunas]: Sakalas.
- TŽŽ 2013: *Tarptautinių žodžių žodynas*, A. Kaulakienė, S. Keinys, B. Kurkulis, V. Račiūnaitė, V. Žalkauskas, Vilnius: Alma littera.

LITERATŪRA

- Balčiūnienė Asta, Drukteinis Albinas, Kazlauskaitė Rūta, Vaskelienė Jolanta 2024: *Praktinė bendrinės lietuvių kalbos gramatika* [Practical Grammar of Common Lithuanian Language], Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Bendorienė Aldona, Bogušienė Virginija, Dagytė Emilija, Daržinskaitė Toleina, Grigas Gintautas, Gudžinskas Zigmantas, Jukna Feliksas, Kinderys Algimantas, Kurkulis Bronislovas, Kvietkauskas Valdemaras, Morkūnas Vaidotas, Mudėnienė Regina, Skirmantas Petras 2004: *Tarptautinių žodžių žodynas* [Dictionary of International Words], Vilnius: Alma littera.
- Briaukienė Birutė 2004: Medicinos terminai Tarptautinių žodžių žodyne [Medical Terms in the Dictionary of International Words]. – *Žmogus kalbos erdvėje* [elektroninis išteklius]: tarptautinės mokslinės konferencijos mokslinių straipsnių rinkinys, 2003 m. gegužės 8–9 d., Kaunas, 3(1), 559–565.
- Gaivenis Kazimieras 2002: *Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys* [Lithuanian Terminology: Outline of Theory and Regulating], Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Gedzevičienė Dalia 2023: Dėl teisės terminų pateikimo „Tarptautinių žodžių žodyne“ [On the Submission of Legal Terms in the Dictionary of International Words]. –

- Respectus Philologicus* 43(48), 24–35. Prieiga internete:
<https://www.zurnalai.vu.lt/respectus-philologicus/article/view/29669/30792>.
- Koženiauskienė Regina 2004: Tarptautinių žodžių vartojimas teisininkų kalboje [International Words in the Language of Lawyers]. – *Skoliniai ir bendrinė lietuvių kalba*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 189–196.
- Kvietkauskas Valdemaras 1985: *Tarptautinių žodžių žodynas* [Dictionary of International Words], Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija.
- Lemchenas Chackelis 1951: *Tarptautinių žodžių žodynas* [Dictionary of International Words], Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Lemchenas Chackelis 1969: *Tarptautinių žodžių žodynas* [Dictionary of International Words], Vilnius: Mintis.
- Mackevičienė Aldona 1999: *Tarptautinių žodžių žodynas* [Dictionary of International Words], Vilnius: Gimtinė.
- M. ir S. 1923: *Svetimų ir tarptautiškų žodžių žodynėlis* [Dictionary of Foreign and International Words], Šiauliai: „Vilties“ dr.-jos leidinys.
- Norkus Jonas 1924: *Svetimų ir nesuprantamų žodžių žodynėlis* [Dictionary of Foreign and Incomprehensible Words], Kaunas: „Vaivos“ b-vė.
- Pakerys Jurgis 2013–2014: Naujųjų skolinių duomenų bazės veiksmažodžių morfologija [Verbal Morphology in the Database of New Borrowings into Lithuanian]. – *Taikomoji kalbotyra* 3, 1–26. Prieiga internete:
<https://www.zurnalai.vu.lt/taikomojikalbotyra/article/view/17480/16652>.
- Petrėtienė Angelika, Mikalajūnaitė Živilė 2010: 1936 m. „Tarptautinių žodžių žodyno“ poligrafijos terminai [Printing Trade Terms in International Words' Dictionary of 1936]. – *Santalka. Filologija. Edukologija* 18(4), 93–106. Prieiga internete: <https://www.ceeol.com/search/articledetail?id=125445>.
- Rudaitienė Vida 2006: Dėl tarptautinių žodžių semantinių pokyčių administracinėje kalboje [On the Semantic Variation of International Words in the Language of Management]. – *Specialybės kalba: tyrimas ir dėstymas*, Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 123–133.
- Šlapelis Jurgis 1907: *Svetimų ir nesuprantamų žodžių žodynėlis: skaitytojams palengvinimas* [Dictionary of Foreign and Incomprehensible Words: Help for Readers], Tilžė: Šviesa.
- Umbrasas Alvydas 2001: Teisės terminijos padėtis Lietuvoje 1918–1940 metais [The State of the Terminology of Law in Lithuania in 1918–1940]. – *Terminologija* 8, 76–94. Prieiga internete: <https://journals.lki.lt/terminologija/article/view/698/789>.
- Umbrasas Alvydas 2008: Lietuvių teisės terminografija: nuo rankraščių iki duomenų bazių [Lithuanian Terminography of Law: from Manuscripts to Databases]. – *Specialybės kalba: terminija ir studijos: mokslinių straipsnių rinkinys*, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 100–109.

- Umbrasas Alvydas 2010: *Lietuvių teisės terminija 1918–1940 metais: pagrindinių kodeksų terminai* [Lithuanian Legal Terminology in 1918–1940: Terms of the Main Codes], Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Umbrasas Alvydas 2021: Teisės terminijos tvarkyba Terminologijos komisijoje (1921–1926): Terminologijos komisijos 100-mečiui [The Ordering of Legal Terminology in the Terminology Commission (1921–1926): on the Occasion of the 100th Anniversary of the Terminology Commission]. – *Terminologija* 28, 225–238. Prieiga internete: <https://journals.lki.lt/terminologija/article/view/2102/2227>.
- Umbrasas Alvydas 2024: Legal Terminology Management in Lithuania. – *Glossa Iuridica* XI, 11–28.
- Vaitkevičiūtė Valerija 2007: *Tarptautinių žodžių žodynas* [Dictionary of International Words], Vilnius: Žodynas.
- Vladarskienė Rasuolė 2004: Dėl teisės aktų vertimo [On Translations of Legal Acts]. – *Skoliniai ir bendrinė lietuvių kalba*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 177–188.
- Vladarskienė Rasuolė 2014: Naujos tarptautinių žodžių reikšmės administracinėje lietuvių kalboje [New Meanings of the International Words of the Administrative Lithuanian Language]. – *Taikomoji kalbotyra* 3, 1–16. Prieiga internete: <https://www.zurnalai.vu.lt/taikomojikalbotyra/article/view/17482/16654>.
- Vladarskienė Rasuolė 2019: Tarptautinių žodžių semantikos pokyčiai administracinėje kalboje [Changes in the Semantics of International Words in Administrative Language]. – *Bendrinė kalba* 92, 1–13. Prieiga internete: <http://www.bendrinekalba.lt/?92>.
- Žiugžda Juozas 1936: Prakalba [Preface]. – *Tarptautinių žodžių žodynas*, [Kaunas]: Sakalas, 5–7.